

Nowe ideologie: socjalizm

Materiał składa się z sekcji:

„Wprowadzenie”, „Ludzie i maszyny”, „Początki”, „Socjalizm”, „Pierwsi socjaliści, zwani utopijnymi”, „Komuniści kontra socjaldemokraci”, „Anarchiści – wrogowie państwa”, „Komuna paryska i jej przełomowe skutki”, „Zamiast podsumowania”.

Materiał zawiera:

19 ilustracji (fotografii, obrazów, rysunków), 5 ćwiczeń, w tym 5 interaktywnych oraz 9 poleceń.

Bibliografia:

-
- Źródło: *Wystąpienia luddystów w 1812 roku, [w:] , Wiek XIX w źródłach. Wybór tekstów źródłowych z propozycjami metodycznymi dla nauczycieli historii, studentów i uczniów, oprac. Stanisław Bogusław Lenard, Melania Sobańska-Bondaruk, Warszawa 1998, s. 133–134.*
 - Źródło: *Charles Fourier o zasadach pracy w falandze (1822), oprac. Melania Sobańska-Bondaruk, Stanisław Bogusław Lenard, Wiek XIX w źródłach. Warszawa 1998, s. 148–149.*
 - Źródło: Fryderyk Engels, Karol Marks, *Anty-Dühring (1878)*, t. 20, Fryderyk Engels, *Anty-Dühring (1878)*, Fryderyk Engels, Karol Marks, *Dzieła*, t. 20 Warszawa 1969.
 - Źródło: *List Neda Ludda do fabrykanta w Huddersfield*, oprac. Stanisław Bogusław Lenard, Melania Sobańska-Bondaruk, 1812, s. 133. Wybór tekstów źródłowych z propozycjami metodycznymi dla nauczycieli historii, studentów i uczniów,.

Wyzysk i ciężka praca kobiet i dzieci. Niestety takie zjawiska także kształtowały historię XIX wieku.

Wprowadzenie

Obraz życia robotników w XIX wieku nie był różowy:

- niskie płace,
- ciężkie warunki pracy (brak zasad BHP),
- brak zorganizowanej służby zdrowia i zasiłków np. na skutek uszkodzeń ciała podczas pracy,
- długa praca w ciągu dnia (sześć dni w tygodniu),
- brak dostępu do edukacji,
- problemy mieszkaniowe,
- niedemokratyczny system wyborczy,
- praca w przemyśle włókienniczym wiązała się z hałasem, szkodliwymi środkami np. do bielenia czy farbowania płótna, zanieczyszczeniami, olbrzymim wysiłkiem fizycznym.

Ludzie i maszyny

Wynalazkom technicznym epoki rewolucji przemysłowej starano się zapewnić prostotę obsługi, co otworzyło drogę do pracy w przemyśle mieszkańcom wsi, w tym osobom młodym i niewykształconym. Gwałtownie rosła liczba nisko opłacanej, niewykwalifikowanej siły roboczej: kobiet i dzieci. Postęp techniczny oznaczał też obniżkę płac. Zastosowanie maszyn w tkactwie i przędzalnictwie zmieniło stosunki między przedsiębiorcami, prządkami (było to zajęcie od wieków sfeminizowane) i tkaczami. Wprawdzie innowacje w przędzalnictwie powodowały zwiększenie liczby zatrudnionych, ale mechanizacja tkactwa przyniosła likwidację wielu miejsc pracy. Napędzana parą maszyna tkacka zastępowała bowiem pracę dziesięciu ludzi. Nic dziwnego, że inwestycje w technologię w celu zmniejszenia kosztów pracy (punkt widzenia przemysłowców) napotykały na opór społeczny.

Jego charakterystycznym objawem było niszczenie maszyn fabrycznych. Robotników zaangażowanych w taką działalność nazywano **luddystami**, a przywódcy tego oddolnego ruchu przybierali przydomek **Ned Ludd**. Tak brzmiało nazwisko robotnika, który prawdopodobnie po raz pierwszy w 1782 r. zniszczył maszynę włókienniczą. Najbardziej zaciekle akty wandalizmu miały miejsce w latach 1811–1812, a wkrótce w Wielkiej Brytanii luddyzm stał się zjawiskiem na skalę masową. Do 1816 roku ruch ten został jednak całkowicie stłumiony. Był on wyrazem strachu i desperacji ludzi, którzy osiedliwszy się w miastach i osadach przemysłowych nie wytwarzali żywności na własne potrzeby i byli całkowicie zdani na łaskę pracodawców. Podobne zjawisko buntu skierowanego przeciw wynalazkom objęło też wieś. W 1830 roku na południu Anglii ofiarą gniewu zubożałych i bezrobotnych parobków padały napędzane parą młockarnie. Z czasem wynalazki techniczne upowszechniły się i przestały być rzadko spotykaną nowością. Walka z nimi straciła sens.

Ćwiczenie 1

W fabrykach zatrudniano osoby w wieku od kilku do kilkudziesięciu lat. Przeanalizuj dane liczbowe dotyczące jednej z brytyjskich fabryk przędzalniczych z 1833 roku.

Zwróć uwagę na wiek i płeć robotników.

Zaznacz 3 największe spośród liczb zamieszczonych w środkowej i prawej kolumnie.

Na których pracownikach zależało właścicielom fabryk najbardziej? Jak sądzisz, dlaczego?

O jakich problemach społecznych tej epoki informują poniższe dane statystyczne?

Lata życia	Mężczyźni	Kobiety
poniżej 11	246 ☐	155 ☐
11 - 16	1169 ☐	1123 ☐
17 - 21	736 ☐	1240 ☐
22 - 26	612 ☐	780 ☐
27 - 31	355 ☐	295 ☐
32 - 36	215 ☐	100 ☐
37 - 41	168 ☐	81 ☐
42 - 46	98 ☐	38 ☐
47 - 51	88 ☐	23 ☐
52 - 56	41 ☐	4 ☐
57 - 61	28 ☐	3 ☐

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Polecenie 1

Zapoznaj się z dwoma tekstami źródłowymi, dotyczącymi historii społecznej Wielkiej Brytanii w początkach XIX wieku. Następnie odpowiedz na pytania znajdujące się pod nimi.

“ List Neda Ludda do fabrykanta w Huddersfield

Dopiero co dostarczono mi informacji, że jest Pan posiadaczem tych nienawistnych maszyn trykotarskich. Moi ludzie pragną, bym napisał do Pana i ostrzegł, jak należy, aby Pan zniszczył je, i z tego powodu pragnę, aby Pan zrozumiał dobrze to, co piszę do Pana. Proszę

przyjąć do wiadomości, że jeśli nie zostaną one zniszczone do końca następnego tygodnia, polecę jednemu z mych poruczników, by na czele 300 ludzi zburzył je. [...] Na wypadek gdyby Pan zdobył się na zuchwałość strzelania do któregośkolwiek z naszych ludzi, otrzymali oni rozkazy, by zamordować pana i spalić jego dom. Będzie Pan tak łaskaw i pójdzie do swych sąsiadów, by ich poinformować, że ten sam los i ich czeka, jeśli nie zniszczą maszyn. Ponieważ wiem, że jest kilku posiadaczy maszyn w Pańskim sąsiedztwie i ponieważ poglądy i intencje moje i moich ludzi zostały przedstawione fałszywie, skorzystam z tej sposobności, by je przedstawić [...]. Pragnę, by sukiennicy, rząd i publiczność wiedzieli, że nie można sobie lekceważyć skarg tak dużej masy ludzi. Ostatni spis wykazał, że jest 2782 zaprzysiężonych Bohaterów zjednoczonych więzami konieczności dla celu naprawienia swych krzywd oraz gotowych zginąć w walce – tylko w armii Huddersfield, a dwa razy tyle jest w Leeds. Z ostatnich listów naszych korespondentów dowiadujemy się, że gotowi są powstać i przyłączyć się do nas rękodzielnicy nast. miejscowości: Manchester, Wakefield, Halifax, Bradford, Sheffield, Oldham, Rochdale i w ogóle cała kraina bawełny.

Źródło: *List Neda Ludda do fabrykanta w Huddersfield*, oprac. Stanisław Bogusław Lenard, Melania Sobańska-Bondaruk, 1812, s. 133. Wybór tekstów źródłowych z propozycjami metodycznymi dla nauczycieli historii, studentów i uczniów.,

“ **Wystąpienia luddystów w 1812 roku**

28 stycznia 1812 r.

Duch powstania, który tak długo okrywał hańbą nasze hrabstwo Nottingham, jest podwójnie alarmujący. Wynika to zarówno z tajności, z jaką jest prowadzony, i z pośpiechu, w jakim ogarnia wiele miejscowości. W dużej ilości osad, gdzie sporo rzeczy zostało zniszczonych, przebywają oddziały wojskowe. Ich wysiłki jednak nie zabezpieczają i nie są wystarczające do wykrycia winowajców tych zaburzeń. [...] Jest praktycznie niemożliwe przeciwstawić się im. Oni gromadzą się, a potem rozpraszają się, kiedy dokonają już dzieła zniszczenia. Są dobrze poinformowani i zdyscyplinowani jak regularna armia. Są dowodzeni przez jednego przywódcę, pod którego sztandarami są kierowani do niszczenia lub zadawania

śmierci. W chwili, gdy piszę ten list, słyszę, że generał Hawker wymaszerował z oddziałem do Bullwell, manufaktury odległej o 6 mil stąd, by stłumić poważne zamieszki, do których dzisiaj tam doszło [...]. W piątkowe popołudnie, około 4 po południu, duże zgromadzenie burzycieli nagle zaatakowało budynki [...] w West Houghton, trzynaście mil od miasta. Budynki były niedostatecznie strzeżone i tłum wdarł się do posesji. Podłożono ogień pod cały jeden budynek. Zniszczono tam wszystkie maszyny.

20 kwietnia 1812 r.

Manchester. Zakłady pana Daniela Burltona i Syna w Middleton, gdzie używa się machin do drukowania perkalu, zostały zaatakowane przez licznie zgromadzony motłoch, który rozpoczął w ten sposób swe poczynania, że zaczął strzelać z muszkietów do fabryki i próbował podłożyć ogień. Wybito wszystkie szyby.

Na podstawie: *Annual Register* 1812, Londyn 1813.

Źródło: Wystąpienia luddystów w 1812 roku, [w:], *Wiek XIX w źródłach. Wybór tekstów źródłowych z propozycjami metodycznymi dla nauczycieli historii, studentów i uczniów*, oprac. Stanisław Bogusław Lenard, Melania Sobańska-Bondaruk, Warszawa 1998, s. 133–134.

Polecenie 2

Jak tkacze reagowali na wprowadzanie maszyn w produkcji tkanin? Wyjaśnij ich motywacje.

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Polecenie 3

Wytłumacz, jakie były reakcje władz i przemysłowców na działania tkaczy.

Źródło: Learnetic, licencja: CC BY 4.0.

Polecenie 4

Wyjaśnij, dlaczego z upływem czasu zaprzestano niszczenia maszyn i ataków na wynalazców.

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Początki

Liberałowie — zwolennicy wolnego rynku i swobodnej konkurencji, przekonani o tym, że 'użytkowe' dążenia jednostek do wzbogacenia się służą dobru ogółu ludzi — okazali się zupełnie bezradni w obliczu poważnych problemów społecznych epoki. Żywiłowy rozwój kapitalizmu, bez uregulowanych kwestii prawa pracy, stał się źródłem bogactwa nielicznych osób. Dla mas robotniczych był prawdziwym nieszczęściem. Coraz więcej zwolenników zdobywał pogląd, że cywilizacja europejska rozwija się w sposób destrukcyjny dla ludzi. Zauważano, że przemysł wytwarza coraz więcej bogactw, a zawdzięcza to przede wszystkim masom robotników, którzy żyją i pracują w tragicznych warunkach, nie korzystając z wytwarzanych przez siebie dóbr.

Socjalizm

Takie wnioski z obserwacji otaczającej ich rzeczywistości najszybciej wyciągnęli ludzie nazywani **socjalistami**. Byli to intelektualiści i członkowie elit społecznych, wypowiadający się w imieniu proletariatu. W przeciwieństwie do liberałów ich głównym obiektem zainteresowania nie było państwo, lecz społeczeństwo. W myśli socjalistycznej XIX wieku ścierało się kilka koncepcji wprowadzenia zmian społecznych, od pokojowych po rewolucyjne, jednak każda zakładała konieczność całkowitej zmiany istniejącego systemu kapitalistycznego. Podnoszony w nich postulat uspołecznienia dóbr konsumpcyjnych (czyli przeniesienia ich własności na rzecz wspólnoty). W XIX wieku przestał być już tylko częścią tradycji filozoficznej, sięgającej czasów Platona, a stał się elementem politycznego programu zwolenników socjalizmu. Miało to daleko idące konsekwencje ideowe i polityczne.

Ciekawostka

Adam Mickiewicz

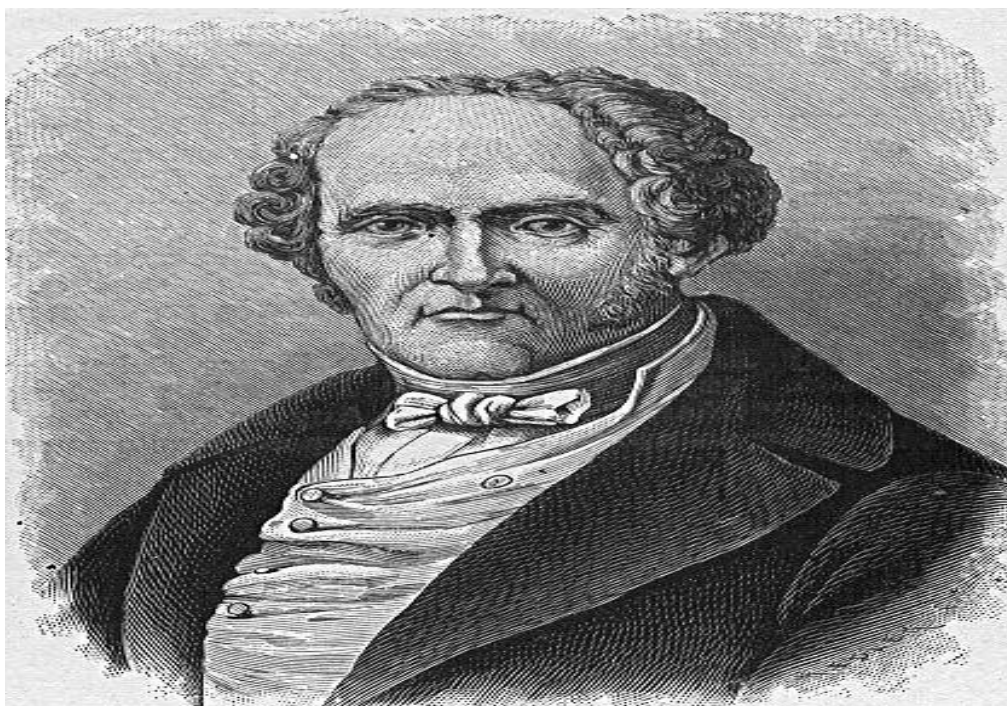
Źródło: autor nieznany, *Adam Mickiewicz*, 1855, domena publiczna.

Adam Mickiewicz, polski wieszcz narodowy, pisał pod koniec życia — podczas zaburzeń rewolucyjnych 1849 roku, wstrząsających Europą — że 'socjalizm pojawił się po raz pierwszy urzędowo w dniach lutego w programach ludowych. Nikt nie zna nazwisk ich autorów. Nieznana ręka nakreśliła w owych programach wyraz socjalizm, ku wielkiemu przerażeniu wszystkich zadowolonych **Baltazarów** Francji. Stare społeczeństwo i ci wszyscy, co je reprezentują, choć nie pojęli znaczenia wyrazu, wyczytali w nim wyrok śmierci na sobie. [...] Socjalizm jest to słowo całkiem nowe. Kto słowo to stworzył? Nie wiadomo. Najstraszliwsze są te słowa, których nikt nie urobił, a które wszyscy powtarzają'. Czy Mickiewicz miał rację w odniesieniu do etymologii tego słowa? Poszukaj informacji o pochodzeniu słowa *socjalizm*.

Pierwsi socjaliści, zwani utopijnymi

Claude Henri de Saint-Simon (1760-1825) – francuski myśliciel społeczny, historyk i filozof
Źródło: a. nn., *Claude Henri de Saint-Simon (1760-1825)*, domena publiczna.

Charles Fourier (1772-1837) – francuski myśliciel, twórca jednej z głównych odmian socjalizmu utopijnego, zwanego furieryzmem
Źródło: H.F. Helmolt, *Charles Fourier*, 1901, University of Texas Portrait Gallery, domena publiczna.

Robert Owen (1771-1858) — angielski ekonomista, filozof i polityk, socjalista utopijny i działacz społeczny. Przyczynił się do uchwalenia w 1819 roku przez parlament brytyjski ustawy zakazującej zatrudnianie małych dzieci w fabrykach, kopalniach i rolnictwie

Źródło: H. F. Helmolt, *Robert Owen*, 1901, Portrait Gallery University of Texas, domena publiczna.

Claude Henri de Saint-Simon [czyt.: sę sima] marzył o stworzeniu nowego społeczeństwa 'industrialnego', z własną hierarchią opartą na takich wartościach, jak pracowitość i zdolności, a nie własność. Jego pomysły przybrały ostatecznie kształt specyficznej religii. Wierzył, że braterskie relacje między ludźmi umożliwią całkowitą likwidację biedy i wojen. W jego wizji społeczeństwa sprawami ogółu powinni opiekować się **industrialiści**, czyli stanowiący elitę cywilizacji przemysłowej finansiersi, przedsiębiorcy, uczeni i artyści. Ich zadaniem miało być planowanie produkcji i dbanie o harmonijny rozwój społeczeństwa. Saint-Simon był twórcą pojęć *społeczeństwa industrialnego* i *przemysłowca*. Skupił wokół siebie grono uczniów, a jego idee zainspirowały wielu europejskich intelektualistów i marzycieli.

Inny wizjoner, **Charles Fourier** [czyt.: szarl furje] zamiast reformować całe społeczeństwo, postulował przeniesienie ludzi pracy do falansterów, czyli gmachów-osiedli. Miały być one przeznaczone dla zorganizowanych wspólnot rolniczo-przemysłowych, zwanych przez niego falangami. W koncepcji Fouriera falangi miały liczyć od półtora do dwóch tysięcy osób. Życie w falansterze oferować miało dobre warunki pracy oraz całe zaplecze socjalne — od niewielkich mieszkań, przez placówki edukacyjne po miejsca rozrywki. Fourier nie chciał likwidacji własności. Każdy z członków miał być współwłaścicielem drobnej części majątku osiedla na zasadzie spółki akcyjnej. Falanstery miały sprzyjać działaniom wspólnotowym: dobrowolnej i dającej zadowolenie pracy, dzielenia się jej wytworami i życiu w harmonii. Pomysły Fouriera znalazły wielu naśladowców.

Polecenie 5

Przeczytaj tekst źródłowy o zasadach pracy i wychowania dzieci i opisz, jak zaprojektowano życie w falandze. Weź pod uwagę takie zagadnienia, jak podział i warunki pracy.

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Nagranie dostępne pod adresem

<https://zpe.gov.pl/b/P1HZdC9jM>

Źródło: a. nn., licencja: CC BY 3.0.

Audiobook, mężczyzna czyta o zasadach pracy i wychowaniu dzieci w falandze według Fouriera (Furiera)

Charles Fourier o zasadach pracy w falandze (1822)

Trzeba będzie, by gospodarka zrzeszeniowa, celem nabrania atrakcyjności, spełniła siedem następujących warunków:

1. Aby każdy pracownik był zrzeszony, wynagradzany dywidendą;
2. Aby każda osoba – mężczyzna, kobieta czy dziecko – była wynagradzana w stosunku do trzech właściwości: kapitału, pracy i talentu;
3. Aby rodzaje prac gospodarczych zmieniały się około ośmiu razy dziennie, ponieważ zapal nie może trwać dłużej niż półtorej godziny lub dwie godziny przy wykonywaniu jednej i tej samej funkcji na roli czy w przemyśle;
4. Aby praca była wykonywana w zespołach przyjacielskich, spontanicznie zebranych, wzajemnie zainteresowanych i pobudzonych najaktywniejszymi rywalizacjami;
5. Aby warsztaty pracy i obszary rolne pociągały robotnika estetycznym wyglądem i czystością;
6. Aby podział pracy doprowadzony został do najwyższego stopnia, celem przydzielenia każdej płci i każdemu wiekowi funkcji, które

im odpowiadają;

7. Aby przy tym podziale każdy – mężczyzna, kobieta, czy dziecko – korzystał w pełni z prawa do pracy, czyli prawa brania w każdej chwili udziału w każdym rodzaju pracy, który spodoba mu się wybrać, z zastrzeżeniem wykazania uczciwości i zdatności. Chodzi wreszcie o to, by w tym nowym ustroju lud korzystał z gwarancji dobrobytu, z minimum wystarczającego i na dziś i na jutro, oraz by ta gwarancja uwolniła go od wszelkiego niepokoju o siebie i o swoich.

Źródło: *Charles Fourier o zasadach pracy w falandze (1822)*, oprac. Melania Sobańska-Bondaruk, Stanisław Bogusław Lenard, Wiek XIX w źródłach. Warszawa 1998, s. 148–149.

Dla twórców ideologii socjalistycznej obiecujący wydawał się też pomysł, aby to sami pracodawcy stworzyli robotnikom lepsze perspektywy życia i pracy. Zwolennikiem takiej idei był reformator społeczny, fabrykant **Robert Owen** [czyt.: robert ołen]. Podkreślał, że poprawa warunków życia robotników to cel humanitarny, ale też działanie, które sprzyja zwiększeniu produkcji. Jako współwłaściciel zakładów bawełnianych w New Lanark w Szkocji, starał się realizować te idee w praktyce. Wprowadził w nich wiele reform socjalnych i zorganizował sprawnie działającą spółdzielnię robotniczą. Zaoferował zatrudnionym przez siebie robotnikom mieszkania, regularne wypłaty, ochronkę i szkołę dla ich dzieci. Stworzył system opieki zdrowotnej dla matek i dzieci. Popierał ruch związkowy wśród swoich pracowników. Robotnicze osiedle w New Lanark zachowało się po dziś dzień. Przyjrzyj się jego współczesnym fotografiom.

Widok współczesny na zabudowania osiedla robotniczego New Lanark

Źródło: R. Pollack, *Widok współczesny na zabudowania osiedla robotniczego*, 2005, domena publiczna.

Dawna szkoła. Widok współczesny

Źródło: R. Pollack, *Dawna szkoła. Widok współczesny*, 2005, domena publiczna.

Polecenie 6

Wyjaśnij, jaka idea przyświecała budowie tego osiedla. W jaki sposób znajduje ona odbicie w organizacji przestrzeni i układzie architektonicznym tego miejsca.

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Polecenie 7

Przeczytaj tekst źródłowy i zapoznaj się z historią owenowskiego eksperymentu. Napisz, jakie czynniki zdaniem autora złożyły się na sukces tego przedsięwzięcia. Sprawdź w bibliotece lub internecie, czy rzeczywiście tak było.

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Fryderyk Engels, Karol Marks

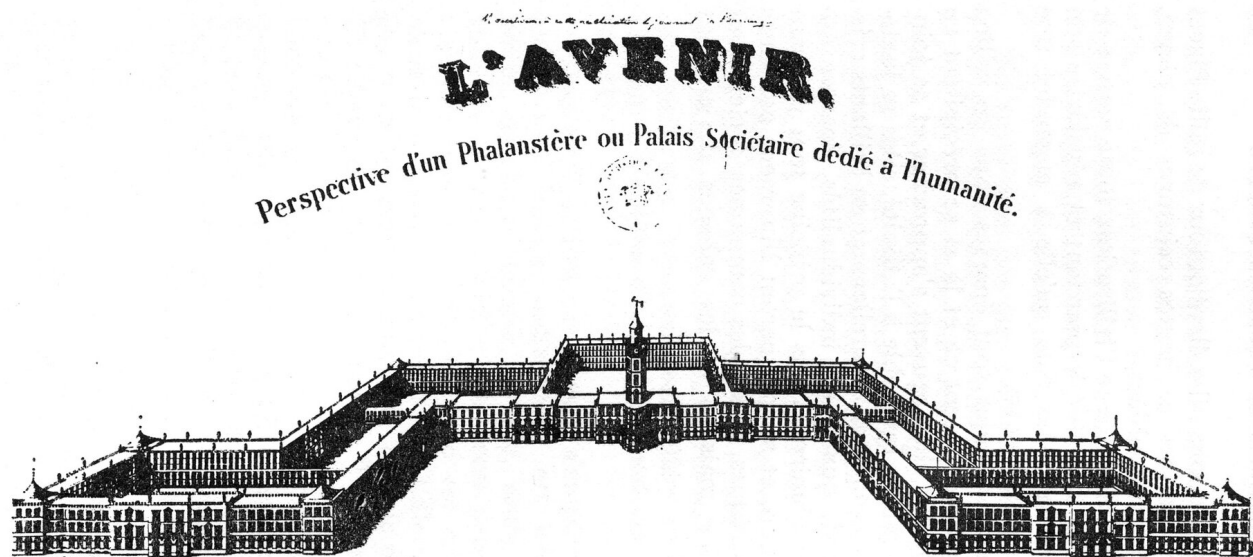
Anty-Dühring (1878),

„Robert Owen w latach 1800–1829 kierował wielką przędzalnią bawełny w New Lanark w Szkocji; jako współwłaściciel i kierownik tego przedsiębiorstwa działał [...] z powodzeniem, które przyniosło mu europejski rozgłos. Osadę, której ludność wzrosła stopniowo do 2500 osób, i składała się początkowo z najróżnorodniejszych i przeważnie bardzo zdemoralizowanych elementów, przekształcił we wzorową kolonię, w której nie znane były takie rzeczy, jak pijaństwo, policja, sąd karny, procesy, opieka nad ubogimi, potrzeba dobroczynności. A doszedł do tego po prostu w ten sposób, że przeniósł ludzi w warunki bardziej ludzkie, a zwłaszcza przez to, że dał staranne wychowanie dorastającemu pokoleniu. On był projektodawcą i pierwszym organizatorem przedszkolnych zakładów wychowawczych. W New Lanark dzieci od drugiego roku życia wstępowały do przedszkola, w którym bawiły się tak dobrze, że trudno było je wyciągnąć z powrotem do domu. Podczas gdy jego konkurenci zmuszali swoich robotników do pracy po trzynaście do czternastu godzin dziennie, w New Lanark pracowano tylko dziesięć i pół godziny. A gdy kryzys w przemyśle bawełnianym spowodował czteromiesięczne unieruchomienie zakładu, niezatrudnieni robotnicy otrzymywali nadal całkowitą płacę. Przy tym wszystkim fabryka przeszła dwukrotnie zwiększyła swoją wartość i aż do końca dawała właścicielom wielkie zyski.”

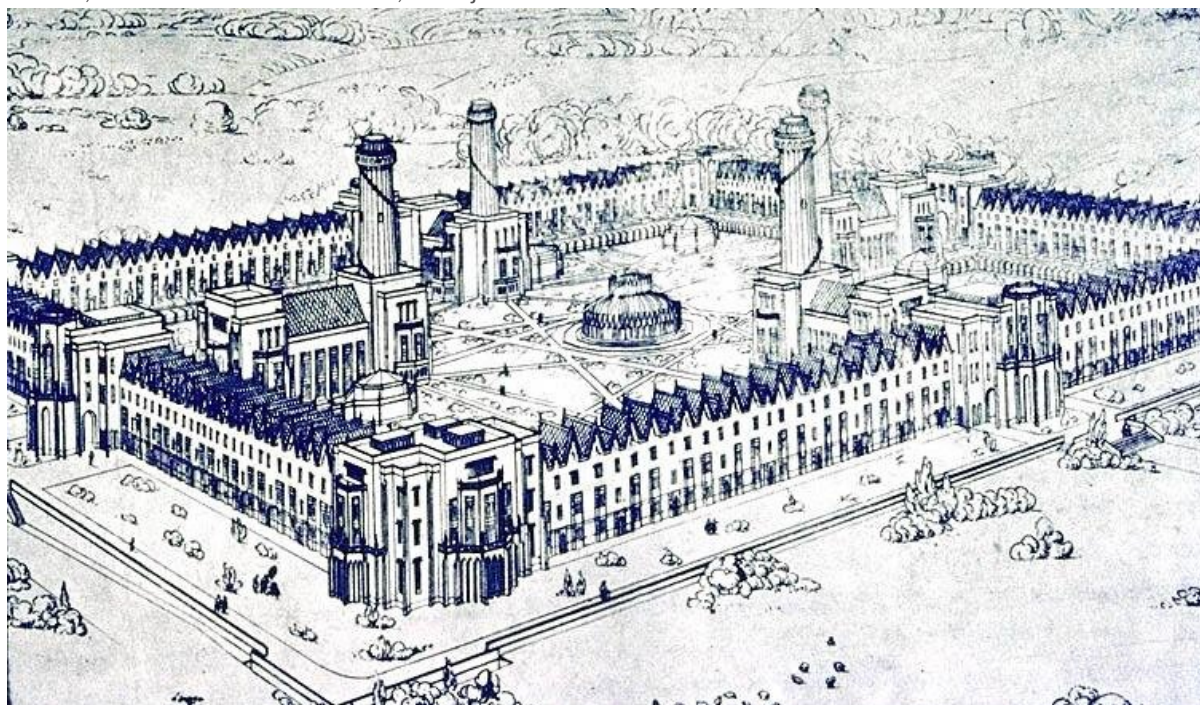
Źródło: Fryderyk Engels, Karol Marks, *Anty-Dühring* (1878), t. 20, Fryderyk Engels, *Anty-Dühring* (1878), Fryderyk Engels, Karol Marks, *Dzieła*, t. 20 Warszawa 1969.

Ciekawostka

Czy łączy coś socjalizm utopijny z ruchem powstałym w XX wieku?

Źródło: a. nn., *Charles Fourier's Phalanstère*, licencja: CC BY 3.0.

Projekt komuny w New Harmony

Źródło: ArtMechanic, *Projekt komuny w New Harmony*, 2005, domena publiczna.

Projekt komuny w New Harmony

Źródło: Robert Owen, *Projekt komuny w New Harmony*, 1838, domena publiczna.

Szkice prezentują falanster według pomysłu Fouriera oraz projekt komuny w New Harmony, autorstwa Roberta Owena. Z myślą o propagowanych przez siebie wartościach socjaliści projektowali idealne osiedla i miasta, przeznaczone do zasiedlenia przez idealne wspólnoty, czyli komuny. Te utopijne projekty miały też ambicję kolektywnego kształtowania 'nowego człowieka'. Uczniowie Fouriera, skupieni we Francji i Stanach Zjednoczonych, stworzyli blisko trzydzieści falang, nawiązujących do jego pomysłu. W większości wypadków przybrały one charakter sekt, w których pojęcie wspólnoty objęło wszystkie aspekty bytowania, włącznie z życiem rodzinnym i seksualnym. Także Robert Owen, zachęcony sukcesem osiągniętym w Szkocji, postanowił przeprowadzić własny socjalistyczny eksperyment. Wyjechał na pewien czas do Stanów Zjednoczonych i założył tam gminę 'Nowa Harmonia', gdzie dotychczasowe pomysły socjalne połączył z programem nowatorskiego wychowania dzieci. Eksperyment ten okazał się niewydolny ekonomicznie, ale — podobnie jak pomysły Fouriera — stanowił ważny element kształtowania się ideologii socjalizmu. Samego Owena kosztował on jednak cały jego majątek.

Nawrót do idei Fouriera i doświadczeń jego uczniów przyniosły... narodziny ruchu hippisowskiego w latach 60. XX wieku. Jego kolebką było San Francisco w USA, ale szybko przekroczył granice Stanów Zjednoczonych, rozprzestrzeniając się na cały zachodni świat, i nie tylko. Był popularny także w Polsce, gdzie ówczesna młodzież stworzyła jego oryginalną wersję. Ta młodzieżowa subkultura odwoływała się bezpośrednio do założeń socjalizmu utopijnego z I połowy XIX wieku, łącząc je z nowymi trendami: pacyfistycznym i ekologicznym. Podobnie, jak furieryści z początków XIX wieku, niektórzy hippisi tworzyli komuny. Jednak najbardziej widocznym (i słyszalnym) przejawem ogromnej popularności tego ruchu była ówczesna moda i muzyka, przekraczająca granice państw i kontynentów.

Hippisi na Bulwarze Gogola

Źródło: a. nn., *Hippisi na Bulwarze Gogola*, 1988, licencja: CC BY-SA 3.0.

San Francisco – miejsce narodzin subkultury hippisowskiej

Źródło: Urban, *San Francisco*, 2006, domena publiczna.

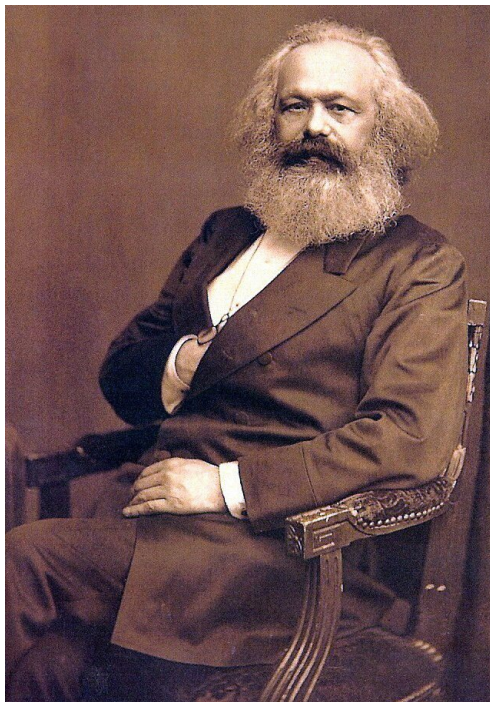
Komuniści kontra socjaldemokraci

Działalność Saint-Simona, Fouriera i Owena pozostaje symbolem wczesnego socjalizmu, który zyskał sobie z czasem miano utopijnego. Etykietkę taką, o pogardliwym wydźwięku, zyskał za sprawą twórców doktryny **komunizmu** – teorii, która wywarła przełomowy

wpływ na myśl socjalistyczną. Jej twórcami byli **Karol Marks** i **Fryderyk Engels**. Stała się ona podstawą ideologii zdolnej zawładnąć umysłami szerokich rzesz, gdyż była wszechstronna: łączyła ona w sobie filozoficzne spekulacje na temat sensu dziejów, postulaty polityczne i rozbudowane analizy ekonomiczne. Z tej przyczyny mówiono o jej 'naukowym' charakterze, i przeciwstawiano ją 'utopijnym' poglądom teoretyków i praktyków wczesnego socjalizmu. W rzeczywistości wizja społeczeństwa komunistycznego była kolejną **utopią**. Trudno jednak nie dostrzec jej siły rażenia, gdyż wpłynęła na historię świata (zarówno w XIX, jak i XX wieku) i odcisnęła piętno na losach milionów ludzi.

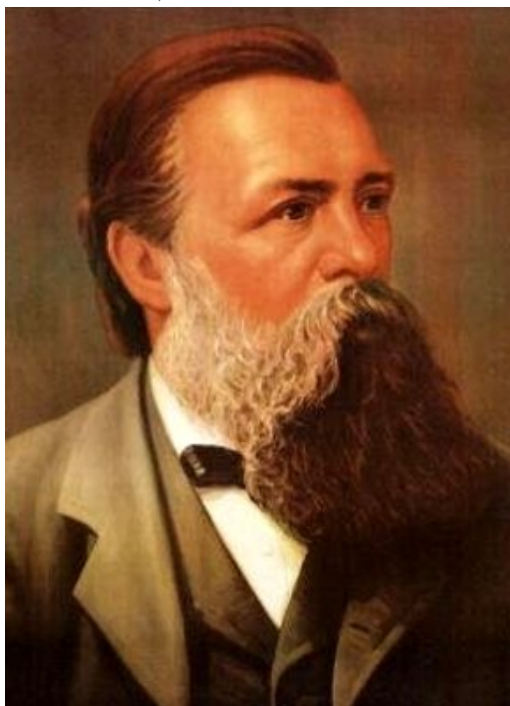
Karol Marks i Fryderyk Engels uważali **komunizm** za sprawiedliwy system ekonomiczny i przeciwstawiali mu powodujący nierówności kapitalizm. Jako pierwsi głosili **hasło uspołecznienia** nie tylko dóbr konsumpcyjnych, ale również i produkcyjnych. Twierdzili, że najważniejszym i stałym źródłem konfliktów społecznych jest 'odwieczna walka klas' — posiadających z nieposiadającymi. W odniesieniu do współczesnych im realiów uważali, że proletariatus to klasa uciskana i wyzyskiwana i właśnie z tej przyczyny powołana do zniesienia *wszelkiego ucisku*.

Do klasy wyzyskującej zaliczali posiadaczy środków produkcji działających na różnych polach gospodarki rozwijającego się kapitalizmu — czyli właścicieli fabryk, hut i kopalń. Dokonując rzekomo nieuchronnego z punktu widzenia historii przewrotu, proletariusze mieli działać nie tylko we własnym interesie, ale też dla dobra całej ludzkości. Rewolucja proletariatus miała nastąpić wtedy, gdy stanie się on świadomy własnych potrzeb i celów. Dlatego twórcy ideologii komunistycznej postulowali wprowadzenie podatków progresywnych i bezpłatnej edukacji, a także podjęcie szerokiej akcji uświadamiania klasy robotniczej. Byli przekonani, że rewolucja wybuchnie w uprzemysłowionych krajach Zachodu. W dalszej perspektywie zniesienie własności prywatnej, likwidacja instytucji kapitalistycznego państwa, a nawet... pieniędzy i religii oraz stworzenie w to miejsce społeczeństwa komunistycznego miały rozwiązać wszystkie problemy ludzkości. W ten sposób komunizm miał stać się receptą na biedę, przeludnienie i dziki kapitalizm.

Karol Marks (1818-1883), niemiecki filozof, ekonomista i działacz rewolucyjny

Źródło: John Jabez Edwin Mayall, *Portret Karola Marxa*, International Institute of Social History in Amsterdam, Netherlands.

Fryderyk Engels (1820-1895)

Źródło: a. nn., *Friedrich Engels*, domena publiczna.

Polecenie 8

Karol Marks i Fryderyk Engels po dziś dzień – w ikonografii popkultury – najczęściej są przedstawiani wspólnie. Jak sądzisz, z czego to wynika?

Ciekawostka

Proletariusze wszystkich krajów, łączcie się – napis widniejący na nagrobku Karola Marksa – znajdującym się na cmentarzu Highgate w Londynie – to ostatnie zdanie *Manifestu Komunistycznego*, sztandarowego dzieła Marksa i Engelsa z 1848 roku, stanowiącego program klasy robotniczej. Słowa te stały się jednym z głównych haseł ruchu robotniczego w XIX i XX wieku.

Ćwiczenie 2

Jak brzmiało pierwsze zdanie „Manifestu komunistycznego”? Zaznacz jedną odpowiedź.

☐

Wyzysk polega nie na odbieraniu proletariuszowi pieniędzy, tylko czasu i przestrzeni.

☐

Proletariusze nie mają nic do stracenia prócz swych kajdan.

☐

Robotnicy nie mają ojczyzny.

☐

Widmo krąży po Europie – widmo komunizmu.

☐

Kapitał jest pracą umarłą, która jak wampir ożywia się tylko wtedy, gdy wysysa żywą pracę.

☐

Filozofowie rozmaicie tylko interpretowali świat; idzie jednak o to, aby go zmienić.

☐

Historia wszelkiego społeczeństwa dotychczasowego jest historią walk klasowych.

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

W 2. połowie XIX wieku niemiecki polityk i ideolog **socjaldemokracji Eduard Bernstein** [czyt.: edłard bernsztajn] (1850–1932) poddał krytyce założenia ekonomiczne i polityczne Karola Marksa i odrzucił jego teorię rewolucji. Stworzył własną koncepcję walki o socjalizm,

według której poprzez legalną działalność i reformy można doprowadzić do przekształcenia kapitalizmu. Uważał, że w działalności politycznej należy eksponować postulaty realne, zmierzające do poprawienia sytuacji robotników. Jego teoria była szczególnie popularna wśród niemieckich socjaldemokratów. Wśród zwolenników ideologii komunistycznej poglądy Bernsteinów określano mianem rewizjonizmu i starano się go zwalczać.

Eduard Bernstein (1850-1932) — niemiecki socjalista, krytyk teorii Marksa i Engelsa

Źródło: a. nn., *Eduardo Bernstein*, German Historical Museum Berlin, domena publiczna.

Anarchiści — wrogowie państwa

Nie tylko Marks i Engels nie podzielali wiary pierwszych socjalistów w pokojowe metody ulepszania kapitalistycznych stosunków społecznych. Zwolennik radykalnych i bezwzględnych metod działania, **Auguste Blanqui** [czyt.: ojgust błąki], wprowadził do ideologii socjalistycznej pojęcie *zawodowego rewolucjonisty*. Przewodzący niewydukowanym masom rewolucjoniści mieli dokonać zbrojnego obalenia władzy państwowej i przeprowadzić rewolucję niejako w imieniu ludu robotniczego. Francuski ekonomista i dziennikarz, **Pierre Joseph Proudhon** [czyt.: pier żozef prudo], marzył natomiast o zniesieniu państwa – instytucji stosującej przemoc. Nawoływał też do likwidacji dochodów nie pochodzących z pracy własnej ludzi. Zasłynął sloganem 'Własność to kradzież'. Z uwagą obserwował społeczne realia swojej epoki i dlatego uważał, że najlepszym rozwiązaniem jest organizowanie samorządowych wspólnot, gdyż są bardziej sprawiedliwe i skuteczniejsze od państwa. Jego antypaństwowe poglądy nazwano z czasem **anarchizmem**. **Michaił Bakunin** również marzył o rewolucji znoszącej klasy społeczne,

państwo i instytucje religijne. Taki przewrót miała przeprowadzić tajna organizacja spiskowa. Uznawał jednak, że podporządkowanie się jednostki społeczeństwu powinno mieć charakter spontaniczny. Odrzucał własność prywatną, zamiast tego podział dóbr materialnych miał następować spontanicznie, zgodnie z wyobrażonym przez niego 'instynktem mas'.

W 2. połowie XIX wieku w Europie anarchizm stawał się coraz popularniejszy. Nowe akcenty do tej ideologii wniósł **Piotr Kropotkin**, który **scalil teorię anarchistyczną i komunistyczną** (marksistowską). Uważał, że wolność jednostki należy połączyć z zasadą kolektywnej własności, co pozwoli na drodze rewolucji stworzyć lepsze społeczeństwo.

Pierre Joseph Proudhon (1809-1865), francuski polityk, ekonomista, socjolog i dziennikarz

Źródło: Marcel Duchamp, *Pierre Joseph Proudhon*, 2006, domena publiczna.

Michail Bakunin (1814-1876) — rosyjski myśliciel i rewolucjonista, w obiektywie słynnego fotografa
Źródło: Nadar, *Michail Bakunin*, The New York Public Library, domena publiczna.

Piotr Kropotkin (1842-1921) — twórca teorii anarchokomunizmu
Źródło: Walker, *Peter Kropotkin*, 1864, domena publiczna.

Ciekawostka

Socjaliści i prawa kobiet

Ruch socjalistyczny w Europie 1. połowy XIX wieku — który swoim celem uczynił wyzwolenie społeczne grup upośledzonych ekonomicznie i prawnie — nie stronił od kwestii nadania kobietom praw obywatelskich i politycznych. Nie było dziełem przypadku, że ówczesne **feministki** (zwane **emancypantkami**) działały wśród

zwolenników Saint-Simona i Fouriera. Ich poglądy dalekie były jednak od radykalizmu: głosiły one hasło solidarności kobiet bez względu na klasę, narodowość i przynależność partyjną. Wiele z nich uważało przy tym, że kobieta ze względu na macierzyństwo ma do wypełnienia specjalną misję moralną i cywilizacyjną. Jednak postępowe stanowisko socjalizmu utopijnego był w ówczesnych realiach wyjątkowe... nawet wśród samych socjalistów. Ogół społeczeństwa europejskiego, od elit społecznych po warstwę robotniczą popierał tradycyjny układ rodzinny: mężczyzna jako żywiciel rodziny, kobieta zajmująca się domem. Także anarchista Pierre Joseph Proudhon był wrogiem emancypacji kobiet. Różnice w traktowaniu kobiet i mężczyzn uważał za naturalne, bo wynikające z biologii, a kobiety — za 'niepełnych' mężczyzn. Na próżno publicystyka kobieca zauważała, że równość nie musi oznaczać identyczności, lecz równorzędność i że siła fizyczna nie powinna być jedynym powodem sprawowania władzy. Właśnie z tej przyczyny, że kobiety wnoszą do społeczeństwa inne wartości niż mężczyźni, obie płcie powinny współdziałać zarówno w sferze prywatnej, jak i publicznej.

Komuna paryska i jej przełomowe skutki

W 1871 roku — po przegranej wojnie prusko-francuskiej i upadku cesarstwa Napoleona III we Francji — zrewoltowana ludność Paryża utworzyła rząd i na ponad dwa miesiące przejęła władzę w mieście. Przeważali w nim zwolennicy *blankizmu*, czyli stosowania bezwzględnych środków w polityce, w interesie robotników. Zanim komunardzi zostali obaleni przez wojska republiki francuskiej (w bratobójczych walkach obie strony wykazały się bezwzględnością i okrucieństwem), przeprowadzili radykalne reformy społeczne. Wydane przez Radę Komuny dekrety wprowadzały rozdział Kościoła katolickiego od państwa, powszechną, bezpłatną i świecką oświatę, ustanawiały minimum płacy robotniczej. Zapoczątkowana przez nią ochrona pracy i opieka socjalna zostały wpisane w końcu XIX wieku do programów wszystkich ówczesnych partii robotniczych.

Paryż – widok na barykadę zbudowaną przez robotników w czasie Komuny Paryskiej

Źródło: a. nn., *Komuna Paryska*, domena publiczna.

Paryż – widok na barykadę zbudowaną przez robotników. Według Marksa i Engelsa komuna paryska była pierwszą próbą budowy społeczeństwa opartego na socjalizmie naukowym.

Zamiast podsumowania

Ćwiczenie 3

Jakie słowo może połączyć dwa nazwiska: Pierra Josepha Proudhona oraz Michaiła Bakunina? Wybierz jedną odpowiedź.

☐ industrializm

☐ kapitalizm

☐ anarchizm

☐ liberalizm

Ćwiczenie: anarchizm

Źródło: Learnetic SA, licencja: CC BY 4.0.

Ćwiczenie 4

Ułóż puzzle i odpowiedz, kogo przedstawia ten pomnik?

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Ćwiczenie 5

Przyporządkuj, zaznaczając właściwą odpowiedź, socjalistyczne recepty na nadużycia kapitalizmu właściwym odłamom myśli socjalistycznej. Opanuj pojęcia historyczne dotyczące tej ideologii.

Hasło	Socjalizm utopijny	Marksizm	Reformizm	Anarchizm	Blank
Legalna działalność polityczna.	☐	☐	☐	☐	☐
Likwidacja instytucji państwa.	☐	☐	☐	☐	☐
Likwidacja Kościoła katolickiego i innych instytucji religijnych.	☐	☐	☐	☐	☐
Likwidacja własności prywatnej.	☐	☐	☐	☐	☐
Likwidacja wszystkich klas społecznych.	☐	☐	☐	☐	☐
Powszechna oświata.	☐	☐	☐	☐	☐
Prawa polityczne i obywatelskie dla kobiet.	☐	☐	☐	☐	☐
Reformy społeczne.	☐	☐	☐	☐	☐
Rewolucja proletariatu.	☐	☐	☐	☐	☐
Rozdział Kościoła katolickiego od państwa.	☐	☐	☐	☐	☐

Hasło	Socjalizm utopijny	Marksizm	Reformizm	Anarchizm	Blank
Rządy elity cywilizacji przemysłowej (finansiści, przedsiębiorcy, uczeni i artyści).	☐	☐	☐	☐	☐
Rządy proletariatu.	☐	☐	☐	☐	☐
Spółdzielnie robotnicze.	☐	☐	☐	☐	☐
Uspołecznienie środków produkcji.	☐	☐	☐	☐	☐
Uspołecznienie własności prywatnej.	☐	☐	☐	☐	☐
Własność kolektywna.	☐	☐	☐	☐	☐
Wspólnoty rolniczo-przemysłowe (komuny).	☐	☐	☐	☐	☐
Wspólnoty samorządowe.	☐	☐	☐	☐	☐
Zbrojne obalenie władzy państwowej przez zawodowych rewolucjonistów.	☐	☐	☐	☐	☐
Zbrojne obalenie władzy państwowej w drodze spisku.	☐	☐	☐	☐	☐

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.